

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIC IMKONIYATLARI

Masharipova Gulbahor Tairjanovna

Guliston davlat universiteti

An'anaviy xonandalik va xalq cholg'ulari kafedasi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19969662>

Annotatsiya: Mazkur tezisda bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil etiladi. Tadqiqotda kognitiv kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda zamonaviy ta'lim jarayonida tutgan o'rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli o'qitish, loyihaviy yondashuv va raqamli ta'lim muhitining imkoniyatlari orqali talabalarda kognitiv faoliyatni rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv kompetensiya, tanqidiy fikrlash, refleksiya, muammoli o'qitish, interfaol metodlar, raqamli ta'lim muhiti.

Kirish

Bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qiladigan va o'z kasbiy faoliyatini ongli ravishda tashkil eta oladigan pedagog kadrlarni tayyorlashdir. Chunki zamonaviy o'qituvchi faqat bilim beruvchi shaxs emas, balki o'quvchining tafakkurini rivojlantiruvchi, uning bilish faolligini uyg'otuvchi, mustaqil izlanishga yo'naltiruvchi va hayotiy muammolarni hal etishga tayyorlovchi murabbiy sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kognitiv kompetensiya shaxsning bilish faoliyatini samarali tashkil etish, axborotni qabul qilish, qayta ishlash, tahlil qilish, umumlashtirish va amaliy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatlari majmuasini ifodalaydi. Bo'lajak o'qituvchi uchun ushbu kompetensiya alohida ahamiyatga ega, chunki u kelajakda o'quvchilarning ham bilish jarayonlarini boshqaradi, ularni mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Agar o'qituvchining o'zida kognitiv faoliyat yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, u o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida bilim hajmining ortib borishi, axborot oqimining tezlashuvi va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi bo'lajak o'qituvchilardan yangicha tafakkur tarzini talab qilmoqda. Endilikda talaba tayyor bilimlarni yodlab olish bilan cheklanmasligi, balki ularni tahlil qilishi, solishtirishi, baholashi va yangi pedagogik vaziyatlarga moslashtira olishi zarur. Bu esa oliy pedagogik ta'lim jarayonida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qulay pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, tadqiqotchilik topshiriqlari, keys-stadi texnologiyasi, refleksiv yondashuv va raqamli ta'lim vositalari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, talabanning o'quv jarayonidagi faolligini oshirish, uni mustaqil izlanishga jalb etish, pedagogik muammolar yuzasidan o'z fikrini asoslashga o'rgatish kognitiv rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir.

Bunday yondashuv talabning nafaqat nazariy bilimlarini boyitadi, balki uning kasbiy tafakkuri, pedagogik kuzatuvchanligi, tahliliy qarashlari va reflektiv madaniyatini ham shakllantiradi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kognitiv kompetensiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U pedagogik faoliyatda vaziyatni to'g'ri anglash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'lim mazmunini tahlil qilish, mos metod va vositalarni tanlash hamda o'z faoliyat natijalarini baholash imkonini beradi. Demak, kognitiv kompetensiyasi rivojlangan o'qituvchi ta'lim jarayonida ijodkor, tashabbuskor va metodik jihatdan yetuk mutaxassis sifatida shakllanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning strategik vazifalaridan biridir. Chunki kognitiv jihatdan faol, tahliliy fikrlaydigan va yangilikka intiluvchan pedagogga o'quvchilarda bilimga qiziqish, mustaqil tafakkur va ijodiy yondashuvni shakllantira oladi. Shu bois ushbu tezida bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini yoritish va samarali yondashuvlarini asoslash asosiy maqsad sifatida belgilanadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi pedagogik ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki musiqa o'qituvchisi nafaqat ijrochi yoki nazariy bilim beruvchi mutaxassis, balki o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, estetik idroki, emotsional-intellektual rivoji va ijodiy dunyoqarashini shakllantiruvchi pedagogdir. Shu sababli bo'lajak musiqa o'qituvchisida kognitiv kompetensiya — ya'ni musiqiy axborotni anglash, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, talqin etish va pedagogik jarayonda qo'llay olish qobiliyatlari yetarli darajada rivojlangan bo'lishi zarur.

Hozirgi holat tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar nazariy bilimlar, ijrochilik ko'nikmalari va metodik tayyorgarlikni egallash jarayonida muayyan kognitiv faoliyatga jalb etilmoqda. Xususan, musiqa nazariyasi, solfedjio, garmoniya, musiqa tarixi, cholg'u ijrochiligi, vokal ijrochiligi, dirijyorlik va musiqa o'qitish metodikasi kabi fanlar talabalarning eshitish xotirasi, musiqiy idroki, tahliliy tafakkuri, diqqatni jamlash va ijodiy tasavvurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq ushbu imkoniyatlardan foydalanish hamma vaqt ham tizimli, maqsadli va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilmayotgani kuzatiladi.

Amaliyotda ko'pincha bo'lajak musiqa o'qituvchilarining tayyorgarligi ijrochilik mahorati, repertuarni o'zlashtirish yoki nazariy bilimlarni qayta bayon qilish bilan cheklanib qoladi. Natijada talabada mustaqil musiqiy tahlil qilish, asarning badiiy-g'oyaviy mazmunini pedagogik nuqtayi nazardan ochib berish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos metod tanlash, musiqiy materialni ijodiy talqin qilish kabi kognitiv ko'nikmalar yetarli darajada shakllanmaydi. Bu esa bo'lajak o'qituvchining kelajakdagi kasbiy faoliyatida musiqa darslarini jonli, tahliliy, ijodiy va o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Joriy holatda mavjud pedagogik imkoniyatlardan biri — musiqa ta'limi fanlarining tabiatan integrativ xususiyatga ega ekanligidir. Musiqa nazariyasi, tarix, ijro, tinglash, tahlil, xalq og'zaki ijodi, milliy maqom san'ati va jahon musiqa madaniyati o'zaro bog'liq holda o'qitilganda talabalarda keng qamrovli kognitiv faoliyat yuzaga keladi. Masalan, talaba biror musiqiy asarni o'rganish jarayonida uning tarixiy davri, janri, shakli, lad-tonallik xususiyati, ritmik tuzilishi, obrazlar tizimi va tarbiyaviy ahamiyatini tahlil qiladi. Bu jarayon musiqiy tafakkurni rivojlantirish bilan birga, pedagogik fikrlashni ham faollashtiradi.

Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim imkoniyat yaratadi. "Klaster", "Aqliy hujum", "Insert", "Venn diagrammasi", "Keys-stadi", "Munozara", "Ijodiy loyiha", "Musiqiy tahlil kartasi" kabi metodlar talabalarni tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki izlovchi, tahlil qiluvchi va mustaqil xulosa chiqaruvchi subyektga aylantiradi. Ayniqsa, musiqiy asarlarni taqqoslash, kompozitor ijodini tahlil qilish, milliy va jahon musiqasi namunalarini qiyosiy o'rganish talabalarning mantiqiy, assotsiativ va obrazli tafakkurini rivojlantiradi.

Biroq amaldagi holatda interfaol metodlar ayrim hollarda faqat darsni jonlantirish vositasi sifatida qo'llanib, ularning kognitiv rivojlantiruvchi imkoniyatlari to'liq ochib berilmaydi. Masalan, "klaster" metodi faqat tushunchalarni yozib chiqish bilan cheklanib qolsa, u chuqur tahlilga olib kelmaydi. Aslida esa bu metod orqali talaba musiqiy obraz, janr, uslub, ijrochilik talqini va pedagogik vazifa o'rtasidagi bog'liqlikni anglab borishi kerak. Demak, metoddan foydalanish emas, balki uni maqsadli, mazmunli va tahliliy tashkil etish muhimdir.

Raqamli ta'lim muhiti ham bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega. Audio va video materiallar, elektron nota dasturlari, virtual pianino, musiqiy tahlil platformalari, multimedia taqdimotlari, onlayn kutubxonalar va raqamli arxivlar talabaga musiqiy materialni ko'rish, eshitish, solishtirish va tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, kompozitorlar ijodi, asarlarning turli ijro talqinlari, milliy musiqa namunalarining audioyozuvlari bilan ishlash talabalarda mustaqil tahlil va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu bilan birga, joriy holatda raqamli vositalardan foydalanish ko'pincha texnik ko'rgazmalilik darajasida qolmoqda. Ya'ni darsda audioyozuv eshittiriladi yoki video ko'rsatiladi, lekin talaba undan keyin chuqur tahliliy topshiriq, savol-javob, refleksiya yoki qiyosiy baholashga jalb etilmasa, kognitiv rivojlanish yetarli bo'lmaydi. Raqamli vosita faqat axborot manbai emas, balki tahlil, izlanish, muhokama va ijodiy yechim topish vositasiga aylangandagina pedagogik samaradorlik yuzaga keladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda mustaqil ta'limning o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Talabalarga kompozitor ijodi bo'yicha mustaqil izlanish, musiqiy asarni tahlil qilish, dars ishlanmasi tayyorlash, repertuar tanlash, ijro talqinini asoslash, xalq qo'shiqlarining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash kabi topshiriqlar berilishi ularning bilish faolligini oshiradi. Ammo mavjud amaliyotda mustaqil ishlar ba'zan referat yozish yoki tayyor ma'lumotlarni ko'chirib berish shaklida bajariladi. Bu esa kognitiv kompetensiyani chuqur rivojlantirishga yetarli xizmat qilmaydi.

Joriy holatning yana bir muhim jihati shundaki, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyasini baholash mezonlari yetarli darajada aniq ishlab chiqilmagan. Ko'pincha talabaning bilimi nazariy savollarga javob berishi, asarni ijro etishi yoki dars ishlanmasi tuzishi orqali baholanadi. Biroq uning musiqiy materialni tahlil qilish darajasi, pedagogik muammoni anglay olishi, metod tanlashdagi asoslanganligi, refleksiv fikrlashi va ijodiy yondashuvi alohida mezonlar asosida baholanmasligi mumkin. Shu sababli baholash tizimida kognitiv kompetensiyaning diagnostik ko'rsatkichlarini belgilash zarur.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha hozirgi holatda quyidagi pedagogik imkoniyatlar mavjud: musiqa fanlarining integrativ mazmuni, ijrochilik va nazariy tayyorgarlik uyg'unligi, interfaol metodlardan foydalanish, raqamli ta'lim vositalarining kengayishi, mustaqil ta'lim topshiriqlari, musiqiy tahlil va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlar. Biroq ushbu imkoniyatlardan foydalanishda tizimlilik, maqsadlilik,

refleksivlik va kompetensiyaviy yondashuv yetarli darajada kuchaytirilishi lozim. Hozirgi pedagogik amaliyotda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar mavjud bo'lsa-da, ularni to'liq ishga solish uchun ta'lim jarayonini yanada tahliliy, ijodiy, interfaol va raqamli muhit bilan uyg'unlashtirilgan holda tashkil etish talab etiladi. Bu esa bo'lajak musiqa o'qituvchisining nafaqat bilimli ijrochi, balki musiqiy-pedagogik tafakkuri rivojlangan, tahliliy fikrlaydigan, ijodiy yondashuvga ega va o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantira oladigan mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa ta'limi jarayoni o'zining integrativ, emotsional va ijodiy xususiyatlari bilan talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Musiqa nazariyasi, ijrochilik, tinglash va tahlil faoliyatlarining uyg'unligi talabalarda musiqiy tafakkur, analitik fikrlash, refleksiya va ijodiy yondashuv kabi kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, joriy holat tahlili mavjud imkoniyatlardan to'liq va samarali foydalanilmayotganini ham ko'rsatadi. Xususan, ta'lim jarayonida reproduktiv yondashuvning ustunligi, interfaol metodlarning yuzaki qo'llanishi, raqamli vositalarning tahliliy faoliyat bilan yetarli integratsiyalashmaganligi hamda mustaqil ta'limning formal xarakter kasb etishi kognitiv kompetensiyaning chuqur rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa bo'lajak musiqa o'qituvchisining kelajakdagi pedagogik faoliyatida innovatsion, tahliliy va ijodiy yondashuvni samarali amalga oshirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv kompetensiyasi rivojlangan bo'lajak musiqa o'qituvchisi — bu nafaqat musiqiy bilim va ijro mahoratiga ega, balki musiqiy-pedagogik jarayonni chuqur anglaydigan, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltira oladigan, tahliliy va ijodiy yondashuvni uyg'unlashtira oladigan yetuk mutaxassisdir. Shu bois, pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanish va ularni ilmiy asosda takomillashtirish kelajakda musiqa ta'limi sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Richard Mayer. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 320 p.
2. Gary McPherson., Graham Welch. The Oxford Handbook of Music Education. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 736 p.
3. Keith Swanwick. Teaching Music Musically. – London: Routledge, 2016. – 178 p.
4. Абдуллаев А. Педагогика назарияси ва тарихи. – Тошкент: O'qituvchi, 2019. – 256 б.
5. Ишмухамедов Р., Йўлдошев М. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2020. – 180 б.
6. Тўрақулов Х. Педагогик технологиялар ва уларни амалиётга жорий этиш. – Тошкент: Fan, 2021. – 210 б.
7. Юсупов Ш. Муסיқа ўқитиш назарияси ва методикаси. – Тошкент: Fan, 2021. – 220 б.
8. McPherson G., Welch G. Music Learning and Teaching in the Digital Age // Psychology of Music. – 2021. – Vol. 49(4). – P. 987–1002.